

ПОРЯДОК ДЕННИЙ СТАНОВЛЕННЯ ІНСТИТУТУ ДОКТОРСЬКИХ ПРОГРАМ В УКРАЇНІ СТАНОМ НА 2017 РІК

Ніколаєв Є.Б.,

*Київський національний економічний
університет ім. Вадима Гетьмана*

Пропонований матеріал підготовлений до Всеукраїнської науково-практичної конференції «Підготовка докторів філософії (PhD) в умовах реформування вищої освіти» (Запорізький національний університет, 5-6 жовтня 2017 р.)

Повна версія цього матеріалу розміщена за адресою: <http://www.skeptic.in.ua/phd-creation-agenda-as-of-2017/>

Підготовка здобувачів наукового ступеня доктора філософії в українських ВНЗ і наукових інститутах розпочата з осені 2016 р. Напередодні було ухвалено Порядок підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у вищих навчальних закладах (наукових установах) і проведено ліцензування відповідних освітньо-наукових програм (далі — PhD-програми).

Станом на сьогодні (осінь 2017 р.):

– нормативно врегульовані окремі питання діяльності аспірантури, такі як вимоги до її ліцензування, умови вступу, стипендіальне забезпечення та ін.;

– визначено, що освітня складова PhD-програм повинна мати обсяг 30-60 кредитів ECTS і передбачати оволодіння глибокими знаннями зі спеціальності, дослідницькими та комунікативними компетентностями, іноземною мовою;

– у 2016 р. аспірантами нових програм доктора філософії стали 6609 осіб; кількість аспірантів в Україні скорочується:

ОСНОВНІ ПОКАЗНИКИ ДІЯЛЬНОСТІ АСПІРАНТУРИ В УКРАЇНІ¹

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Кількість закладів, що мають аспірантуру, на кінець року, од	513	507	504	502	482	490	481
Кількість аспірантів на кінець року, осіб	33739	33321	32805	30740	27622	28487	25963
Прийнято за рік, осіб	10322	10024	9680	8383	7568	9813	6609

Що на сьогодні не врегульовано законодавством

По-перше, не затвержені (і, схоже, ще не розроблені) стандарти вищої освіти для PhD-програм. Так, на момент підготовки цього матеріалу жоден проект стандарту вищої освіти для PhD-програм не оприлюднений. План пріоритетних дій Уряду не передбачає затвердження жодного стандарту PhD-рівня у 2017 р. (всупереч цьому, МОН обіцяє затвердити 50 таких стандартів до кінця поточного року), а до 2020 р. уряд планує прийняти стандарти вищої освіти рівня доктора філософії для 117 освітніх спеціальностей (близько 90% від їх загальної кількості).

Відсутність стандартів вищої освіти як така дозволяє реалізувати принцип академічної автономії та не заважає проводити навчання аспірантів. Водночас, стандарти мали б слугувати чіткішим орієнтиром щодо формування змісту освітніх програм, ніж вищеописана загальна рамка чотирьох груп компетентностей (спеціальні знання, комунікація, дослідницькі навички, іноземна мова). У стандартах або в іншому нормативному документі також слід уточнити, на якому рівні за шкалою Загальноєвропейських рекомендацій з мовної освіти аспірант має опанувати іноземну мову.

Стандарти допоможуть коректно оцінити та описати результати навчання та набуті навички. Перевірка освітніх програм на відповідність вимогам стандарту є складовою процедури їх акредитації, передбаченої законодавством.

Отже, **по-друге**, сьогодні не врегульований порядок проведення акредитації освітньої складової PhD-програм, яка дає право ВНЗ (науковій установі) видавати диплом державного зразка, тобто акредитація не може бути проведена без порушення норм чинного законодавства. Не визначені вимоги, процедури, суб'єкти проведення акредитації PhD-програм. Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти (НАЗЯВО), яке за законом про вищу освіту відповідає за розробку процедури проведення акредитації та за її безпосереднє проведення, досі не може розпочати повноцінну роботу. Навіть якщо і коли НАЗЯВО повноцінно запрацює, чи буде воно інституційно спроможне **якісно і доброчесно** виконати покладені на нього функції? Сьогодні маємо ситуацію, коли МОН взяло на себе окремі «привабливі» функції (на кшталт ліцензування), хоча вони за законом належать до повноважень НАЗЯВО, тоді як від виконання «непривабливих» функцій (наприклад, позбавлення наукових ступенів) МОН відмовляється, посилаючись на те, що їх має виконувати НАЗЯВО.

До речі, варто подумати про доцільність скасування акредитації PhD-програм як такої.

По-третє, захист «нових» дисертацій буде неможливим доти, доки не буде прийнятий новий порядок їх захисту (згідно з пунктами 8 і 9 параграфа 1 статті 18 закону про вищу освіту, розробити його має непрацююче

сьогодні НАЗЯВО). У 2016 р. МОН запропонувало певний проект нового порядку захисту дисертацій, але саме згодом зазначило, що цей текст є радше «сирою чернеткою», аніж більш-менш готовим документом. Інший проект порядку захисту дисертацій, розробкою якого опікується пан Михайло Винницький, наразі не доступний публічно.

Оскільки дисертації аспірантів 2016 р. вступу ще навряд чи готові, то для розробки нового порядку захисту дисертацій є ще певний час. Втім, окремі параметри, які має визначити цей порядок, необхідно знати вже сьогодні:

- вимоги до публікації результатів дисертаційного дослідження — скільки статей і тез, у яких українських та іноземних виданнях необхідно мати до захисту;

- обсяг тексту дисертаційного дослідження (вимоги до оформлення тексту дисертації вже частково осучаснено).

По-четверте, сьогодні відсутня нормативно затверджена процедура позбавлення наукового ступеня (її скасовано Постановою КМУ від 27.07.2016 р. № 567), а та, що була передбачена законодавством до 2016 р., виявилась неефективною (зокрема, через норму про те, що після скарги висновок про плагіат у дисертації має надавати та сама спеціалізована вчена рада, в якій відбувся захист роботи).

Які проблеми існуючої системи підготовки аспірантів потребують вирішення

Вже можна говорити про непрозорість змісту освітніх програм підготовки докторів філософії, які почали функціонувати з 2016 р. (до прикладу, вони не розміщуються на сайті ВНЗ або наукової установи, де відкрита аспірантура): невідомо про передбачений програмами рівень опанування іноземної мови, чи передбачає програма навчання академічному письму, принципам академічної доброчесності, сучасним кількісним і якісним методам наукових і прикладних досліджень, риторичі.

Іншими словами, якість, ступінь нефективності чинних освітніх програм невідомі широкому загалу, тоді як ця інформація важлива для вступників до аспірантури та роботодавців майбутніх докторів філософії.

Можливо, більшій прозорості програм сприятиме затвердження стандартів вищої освіти, що дасть змогу проводити зовнішню оцінку якості та акредитацію PhD-програм, де одним з критеріїв оцінки є публічна доступність інформації про освітню програму (див. стандарт № 1.8 за цим посиланням).

Існує порочна система офіційного визнання державою наукових журналів як «фахових» (неформальна назва — «ваківських»), в яких можуть публікуватися результати дисертаційних досліджень. Вона себе повністю дискредитувала через масове визнання фаховими журналів нульового наукового рівня, а також через те, що окремі вимоги (зокрема, більшість

членів редколегії журналу має представляти організацію-засновника; український стандарт оформлення бібліографії) несумісні із вимогами, що висуваються до міжнародних журналів високого наукового рівня.

Вимоги до публікації результатів дисертаційних досліджень сьогодні контрпродуктивні: публікація у журналах, що індексуються системами Scopus і World of Science Core Collection, – крок вперед (хоча й не добре забезпечений ресурсами). Для чого після цього кроку зберігати «наукові фахові видання»?

Варто говорити і про фіктивність широко поширеної практики публікації тез на заочних конференціях (ніхто не спілкується, ніхто не читає тексти тези).

В Україні поширене лояльне, безкарне ставлення до плагіату, у тому числі як публічна позиція вищих органів виконавчої влади.

Водночас, спостерігається розвиток «низових» ініціатив спротиву плагіату та науковим фальсифікаціям, таких як Дисергейт, Проект сприяння академічній доброчесності. Зростає популярність тренінгів із сучасних стандартів академічного письма та наукової етики. Поширюється використання комп'ютерних систем виявлення ознак плагіату. Що, однак, ще не змінило загалом несерйозного сприйняття проблеми плагіату і захисту авторських прав у владному середовищі та освітній і науковій спільноті.

Знадто велика кількість аспектів підготовки аспірантів та захисту дисертаційного дослідження залишається жорстко унормованою державними органами «згори»:

Дерегуляція сфери захисту дисертацій має керуватися принципами академічної свободи та субсидіарності. Згідно з останнім принципом, повноваження щодо питання, яке може бути розв'язане на нижчому рівні ієрархії, необхідно передати на цей рівень. Про це слід серйозно думати при розробці та імплементації нової нормативно-правової бази в цій сфері.

Корумпованість системи захисту дисертацій (як пряма – фінансова, так і опосередкована – у вигляді замовних дисертацій) – окрема проблема. Дотичне питання – поширені випадки недотримання етичних норм, відсутність їх регламентації у Кодексах наукової етики.

Маємо «кризовий» спосіб фінансування PhD-програм. Не забезпечується адекватна оплата наукового керівництва і викладання на них, фінансова підтримка досліджень, підготовки та оплати необхідних публікацій. Як правило, відсутня передплата сучасних міжнародних наукових видань. Офіційні розцінки по оплаті праці членів спецрад і офіційних опонентів в рази менші за ринкову вартість цієї роботи.

Пропозиції: що варто передбачити при розвитку PhD-програм і вдосконаленні пов'язаних з дисертаціями вимог

Дозвіл українським науковим журналам використовувати тільки міжнародні стилі оформлення бібліографії, без її дублювання за українським стандартом.

Слід замінити процедуру затвердження назви теми дисертаційного дослідження аспіранта упродовж двох (трьох) місяців після вступу в аспірантуру на підготовку, обґрунтування та захист дослідницької пропозиції через рік після початку навчання.

Вимоги до обсягу та структури тексту дисертацій, до публікації результатів досліджень можуть бути різними для різних наукових спеціальностей.

Необхідно скоротити і спростити комплекти документів, необхідних для захисту дисертації.

Важливо забезпечити постійну доступність текстів дисертацій он-лайн з укладанням авторського договору для дотримання прав інтелектуальної власності (останнє не враховане у Положенні про Національний репозитарій академічних текстів).

Необхідно регламентувати мінімальні вимоги до рівня володіння іноземною мовою здобувачем наукового ступеня.

Укладання тристоронньої угоди про права, обов'язки і відповідальність між аспірантом, установою, де відбувається навчання, і науковим керівником.

Дозвіл готувати і захищати дисертацію тільки англійською мовою, без перекладу українською – важливо зокрема для спільних з іноземними партнерами докторських програм.

Програми підготовки докторів філософії мають передбачати академічну мобільність як обов'язкову складову навчання.